

TÜRKİYE'DE ENDÜLÜS ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR*

İlhami AYRANCI**

Özet:

Günümüzde üzerinde Portekiz ve İspanya devletleri'nin yer aldığı İber Yarımadası VIII. asrın başlarında Müslümanlar tarafından fethedilerek 'Endülüs' olarak adlandırılmıştır.

Hâkimiyet alanları değişiklikler göstermekle birlikte, 712-1492 yılları arasında Müslümanlar bu bölgede 780 yıl hüküm sürmüşlerdir. Burada buldukları özellikle ilk üç asır içerisinde Batı'nın kültür ve medeniyet alanında o güne kadar görülen tartışmasız en ileri ve güçlü medeniyeti oluşturmuşlardır.

Endülüs tarihi, Müslümanların Avrupa'daki en uzun hâkimiyet dönemi olmasına ve ortaya konulan bilim, sanat, edebiyat ve mimari eserlerine rağmen yeterince bilinmemekte, bu alanda Türkiye'de yeterince çalışma bulunmamaktadır.

Türkiye'de Endülüs tarihi ile ilgili çalışmalar, Batı'da yazılan bu alandaki eserlerden birkaçının Türkçeye tercüme edilmesiyle kendini göstermiştir. Özellikle son yirmi beş yıl içerisinde alana dair özgün eser ve makaleler kaleme alınmaya başlanmıştır. Ancak, böylesine önemli bir konuda bugüne kadar yapılan çalışmalar yeterli değildir. Bu çalışmaların sayısı henüz bir elin parmak sayısını geçmemektedir.

Bu çalışmada ise Türkiye'de Endülüs ile ilgili yayımlanan kitap ve makaleler hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar kelimeler:

İber Yarımadası, İspanya, Endülüs, İslam Medeniyeti, Tarık b. Ziyad, Musa b. Nusayr.

THE STUDIES MADE IN TURKEY REGARDING THE FIELD OF ANDALUSIA

Abstract:

The Iberian Peninsula where Portugal and Spain are located today, was conquered by the Muslims at the beginning of the 8th Century and was named "Andalusia".

With their area of dominion varying, the Muslims ruled this region for 780 years between 712-1492. They undisputedly established the most advanced and powerful civilization seen in the West in terms of culture and civilization especially within the first three centuries of their presence in the region.

* Bu çalışma, 18-24 Eylül 2017 tarihleri arasında İspanya'da düzenlenen "Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu"nda sunulan ve sadece özeti yayınlanan tebliğin makale formatında yeniden düzenlenmiş halidir.

** Dr. K.Ü. İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi. e-mail, ilhami.ayranci@gmail.com

Despite being the Muslim's longest period of dominance in Europe and the manifested science, art, literature and architectural works, the history of Andalusia is not sufficiently recognized and there are not enough studies on this field in Turkey.

The studies in Turkey regarding the history of Andalusia showed itself with the translation of some works written in the West to Turkish. Especially within the last 25 years, original works and articles in this field have started to be penned.

However, studies made up to this day on such an important topic are not enough. The amount of these studies hardly surpasses a few. Whereas in this study, information on books and articles published in Turkey regarding Andalusia has been provided.

Key words:

Iberian Peninsula, Andalusia, Islamic Civilization, Tarık b. Ziyad, Musa b. Nusayr.

A- Giriş

Müslüman Hıristiyan ilişkileri İslam'ın ilk yıllarından itibaren başlamış ve günümüze kadar süregelmiştir. Bu iki inanç mensubu arasındaki Mekke dönemine ait verilebilecek en bilinen örnek, Mekkelilerin zulmünden kurtulmak isteyen Müslümanların, o dönemde Hıristiyanların en yoğun yaşadığı ülke olan Habeşistan'a hicretleridir.

İslam'ın ilk yıllarında Mekke döneminde Hz. Peygamber'le karşılıklı konuşarak İslam'ı kabul eden Hıristiyanların varlığı söz konusu olsa da,¹ Hıristiyanların genellikle Mekke dışındaki bölgelerde yaşıyor olmaları sebebi ile Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında sıkça gerçekleşen bir irtibattan söz edilemez. Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra ise, Medine'de yaşayan Hıristiyanların bulunması ve özellikle Hz. Peygamberin 'Hudeybiye Barış Antlaşması' ile geçici de olsa sağlanan barış ortamından istifade ile komşu devlet ve hükümet başkanlarına gönderdiği İslama davet mektupları² vesilesi ile gerçekleşen ilişkilerin varlığı bilinmektedir. Bu ilişkiler bağlamında, Hz. Peygamber Hıristiyan reislerinden Mısır Mukavkısına İslam'a davet mektubu göndermiş, o ise Hz. Peygamber'in mektubuna verdiği cevapta, beklenen peygamberin Araplar arasından çıkmayacağını iddia ederek bu bu teklifi reddetmiştir. Hz. Peygamberin Gassan Hükümdarı Haris b. Ebi Şâmir'e de bir

¹ İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, c, I, Kahire 1955, s. 391-392.

² İbn Sa'd, Ebû Abdillâh, Muhammed, *et-Tabakâtu'l Kübrâ*, I, Beyrut 1985, s. 258; Ayrıca bkz, Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l Ümem ve'l Mülûk*, II, tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut, ts. s. 644.

mektup gönderdiği, bir Hıristiyan olan Haris'in ise bu daveti reddetmekle kalmayıp Medine'ye saldırı tehdidinde bulunduğu rivayet edilmiştir.³

Hz. Peygamberin Necran Hıristiyanları ile olan ilişkileri de konumuz bakımından önemlidir. Necranlılar Muğire b. Şu'be vasıtası ile kendilerine gönderilen İslam'a davet mektubu üzerine altmış kişilik bir heyetle Medine'ye gelerek Hz. Peygamberle görüşmüşlerdir. Necranlıların bu görüşme esnasında Hz. Peygamber'e sorduğu bazı sorular ve yapılan tartışmalar sonucunda Âli İmran Suresi'nin ilk seksen ayeti nazil olmuştur. Necran heyetinin Müslümanlara karşı takındığı menfi tavır sonrası adı geçen surede geçen ayetler sebebi ile Hz. Peygamber onları karşılıklı mübâhale'ye (lanetleşmeye) davet etmiş, bu beklenmedik gelişme sonrasında heyet aralarında yaptığı istişareler sonucunda her ne kadar mübâheleye yanaşmamışlarsa da, güvenliklerinin sağlanması karşılığında Müslümanlara cizye ödemeyi kabul etmişlerdir.⁴

Bu dönemden sonraki yıllarda ve özellikle de Hz. Peygamber'in vefatından sonraki dönemlerde İslam'ın nüfuz ettiği bölgelerde genel olarak Hıristiyanların yaşaması sebebi ile Müslümanlarla Hıristiyanlar irtibat halinde olmuştur. Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen Mute Gazvesi Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında yaşanan ilk gazvedir.⁵ Bu dönemden sonra da Müslümanlar ile Hıristiyan ilişkiler kimi zaman barış içerisinde sürdürülmüş, kimi zaman da muharebe meydanlarında karşı karşıya gelmişlerdir.

Müslümanların İspanya'yı fethederek orada Endülüs İslam medeniyetini sekiz asra yakın bir süre boyunca sürdürmeleri ve bu dönemde tabii olarak oradaki Hıristiyanlarla ve (tabii Yahudilerle) birlikte yaşamaları (Convivencia) ise iki din mensuplarının birlikte geçirdikleri en uzun süreyi ifade eder.

B- Endülüs'te Hâkim Olan Demografik Yapı

İspanya'nın Müslümanlar tarafından fethinin ardından yapılan ilk değişikliklerden birisi, İber yarımadası için gerek Romalılar, gerekse Vizigotlar dönemlerinde kullanılan ve bugünkü İspanya kelimesinin de menşei olan "Hispania" veya "Spania" isminin Müslüman fatihler tarafından "el-Endülüs" (Endülüs) şeklinde değiştirilmesi olmuştur. Bu ismin Vizigotlardan önce İspanya'ya akın etmiş olan Vandallar'ın

³ Kalkaşandî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'sâ fi Sınâati'l-İnşâ*, VI, Kahire, 1913-1918, s. 376-380.

⁴ Mustafa Fayda, "Hz. Muhammed'in Necranlı Hıristiyanlarla Görüşmesi ve Mübahale", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, II, Ankara 1975, s. 144; Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlığa Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konya 1989, s. 27-30.

⁵ Bkz, İbn Hişam, c. II, s. 373-389; İbn Sa'd, II, s. 128-130.

kendilerine nispetle ülkenin güneyindeki Beatica bölgesine verdikleri Vandalucia adından gelmiş olabileceği kabul görmektedir.⁶

Endülüs ismi ile başlangıçta İslam hâkimiyetine giren bütün İspanya toprakları kastedilirken, ülkenin kuzeyinde zamanla bağımsız İspanyol krallıklarının teşekkül edip güneye doğru genişlemeleri ve dolayısı ile Müslümanların toprak kaybetmelerine paralel olarak Endülüs isminin taşıdığı coğrafi muhtevâ da giderek daralmış, XV. yy.'da Müslümanların hâkimiyetindeki topraklar iyice küçülerek sadece Gırnâta (Granada) şehri ve çevresi kalmış, artık Endülüs denilince sırf bu bölge anlaşılır olmuştur.⁷

Andalucia ismi bugün İspanya'da hâlâ kullanılmakta ve Almeria (el-Meriye), Granada (Gırnata), Jaén (Ceyyân), Cordoba (Kurtuba), Sevilla (İşbîliye), Huelva (Velbe), Malaga (Mâleka) ve Cadiz (Kâdis) vilâyetlerini içine alan bölgeyi ifade etmektedir.⁸ Bugün Endülüs, İspanya'nın güneyinde bulunan ve ülkenin 17 eyaletinden nüfus bakımından en büyük bölgesidir. Bu özerk bölgenin başkenti ise Sevilla şehridir.

C- “Reconquista” (Yeniden Fetih/Endülüs’ü Müslümanlardan Geri Alma) Faaliyetleri:

Müslüman Hıristiyan ilişkileri Endülüs’ün Müslümanlar tarafından fethine kadar genel anlamda birbirlerini tanıma ve bazen de çeşitli mücadeleler şeklinde devam ederken, bir dönemden sonra İspanya’dan Suriye’ye kadar olan bütün Akdeniz’i kontrol altında bulunduran ve hiçbir hudut tanımadan hâkimiyetlerini doğu ve batı istikametinde genişleten İslam dünyası Hıristiyanlarca tek düşman olarak ilan edilmiştir.⁹ Bundan sonra İspanya müslümanları başta olmak üzere, tüm müslümanları ortadan kaldırmaya yönelik mücadelelerini ve İspanya'nın Hıristiyanlar tarafından yeniden fethini (Reconquista) gerçekleştirmek için bütün Avrupa İspanyollarla omuz omuza savaşmak için seferber olmuş, bu mücadelelerini "Haçlı Seferleri" adı altında yüzyıllar boyu sürdürmüş¹⁰ ve sonuç olarak hedeflerine de ulaşmışlardır.

718’de başlatılan ve yaklaşık sekiz asır devam eden Hıristiyanların “Reconquista” hareketinin gelişme seyri içerisinde, özellikle bir taraftan Hıristiyanların faaliyetleri,

⁶ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2016, s. 63.

⁷ Özdemir, a.g.e, s. 63.

⁸ Mehmet Özdemir, “Endülüs” (Siyasî Tarih, Teşkilat), TDV. İslam Ansiklopedisi, cilt: II, İstanbul 1995, s. 211.

⁹ W. Montgomery Watt, *Influence of Islam on Medieval Europe*, Edinburg UK 1972, s. 55.

¹⁰ Ali Erbaş, “Müslüman Hıristiyan Münasebetleri Sürecinde Hıristiyanların İslam’a ve Müslümanlara Bakışı”, İLAM Araştırma Dergisi c. III, sy. 1 (Ocak-Haziran 1998), s. 127.

diğer taraftan da genişleme ve çöküş gibi doğal süreçler Müslüman İspanya'nın sonunu getirmiştir.¹¹

Hıristiyan hâkimiyeti altındaki Müslüman nüfus varlığı açısından Tuleytula şehrinin düştüğü 1085 yılı bu anlamda bir dönüm noktasıdır. Bunu takip eden üçyüz yıl içerisinde tadrîci bir şekilde diğer Endülüs şehirleri de aynı kaderi paylaşarak Hıristiyan hâkimiyetine geçmiştir. Hıristiyan krallıklarının süratli bir şekilde gerçekleştirdiği istilâ hamlesinden sadece Muhammed b. Nasr tarafından Gırnata'da kurulan ve Endülüs'ün güneydoğusundaki İlbîre'den Ronda'ya kadar uzanan dar sahil şeridi üzerinde hüküm süren Nasrîler Devleti (Benî Ahmer) kurtulabilmiştir.

Son derece güç şartlara rağmen 1238-1492 yılları arasında iki buçuk asrı aşkın bir süre tarih sahnesinde kalmayı başaran bu devlet, hem Endülüs'te İslâm hâkimiyetinin son temsilcisi olması, hem de Elhamra Sarayı gibi İslâm mimarisinin en güzel örneklerinin verildiği bir dönemi temsil etmesi bakımından tarihte seçkin bir yere sahiptir.¹²

Emevî Devleti'nin yıkılması Endülüs'te iktisadî hayatta genel bir duraklama dönemine girilmesine yol açtı. Gerçi İşbiliye, Kurtuba ve Gırnata gibi şehirler eski durumlarını bir ölçüde korumuşsa da, Mulûkût-Tavâif döneminde (1031-1090) yaşanan iç karışıklıklar tarım alanlarının tahrip edilmesine, şehirlerin yağmalanmasına ve bunların sonucu olarak da mal darlığına sebep oldu.¹³ Sonuç olarak, XI. yüzyıldan itibaren İslâm hâkimiyeti alanı gittikçe küçülmeye başladı ve sonunda Endülüs adı sadece Benî Ahmer (Nasrî) Emirliği'nin idaresindeki topraklara münhasır kaldı. Müslümanların elinde kalan bu son bölgede iki yüz elli yıl yaşayan Gırnata Sultanlığı'nın (1232-1492) çökmesi Müslüman İspanya'nın sonu olmuş,¹⁴ 1492 yılında Gırnata'nın düşmesi ve Nasrîlerin son bulmasıyla birlikte Endülüs siyasî coğrafyası da miadını doldurmuştur.

D- “Reconquista” (Endülüs'ü Müslümanlardan Geri Alma) Faaliyetleri Dönemlerinde Endülüs Müslümanlarının Durumu:

Yaşadıkları bölge Hıristiyan hâkimiyetine geçen Müslümanların bir kısmı Hıristiyan hâkimiyeti altında yaşamayı kabul etmeyip önceleri henüz işgal edilmemiş diğer Endülüs şehirlerine, Endülüs'ün tamamen istilasından sonra ise Kuzey Afrika'ya göç etmiş, bazıları ise Hıristiyan idarecilerin verdiği güvenceleri dikkate alarak kendi

¹¹ Montgomery Watt&Pierre Cachia, A History of Islamic Spain, Edinburg University Press, UK, 1965, s. 164.

¹² Özdemir, “Endülüs”, (Siyasî Tarih, Teşkilat), s. 216

¹³ Özdemir, a.g.m, s. 219

¹⁴ Watt&Cachia, a.g.e, s. 150.

yerlerinde kalmayı tercih etmiştir. İşte Hıristiyan hâkimiyetinde kalan bu Müslümanlara, “bulunduğu şehre yerleşip kalmış, Hıristiyanlara uyum sağlamış kimse” anlamında ‘Müdeccen’, özellikle 1492’de Gırnâta’nın düşüşünün ardından da ‘Morisko’ denilmiştir.¹⁵

Genelde nüfusunu yalnızca kendilerinin teşkil ettiği getto benzeri bölgelerde yer alan müstakil köylerde ikamet eden ve hemen hepsi bir meslek veya iş sahibi kimseler olan ‘Müdeccenler’, mensubu oldukları İslam dinini tebliğ ederek yeni taraftar kazanmalarının yasak olması, ceza takdiri yapılırken temel ilke olarak Hıristiyanların Müslümanlardan daha değerli kabul edilmesi ve Hıristiyanlar aleyhine şahitliklerinin ancak Hıristiyan şahit bulunmaması durumunda geçerli olması gibi sebeplerle zor şartlar altında da olsa yaşamaya devam etmişlerdir. Ne var ki, zaman içinde getirilen ilave sınırlamalarla buldukları bölgeden göç etmelerinin de adeta imkânsız hale gelmesiyle Müdeccenlerin önünde Hıristiyanlık dinini kabullenmenin dışında bir tercih kalmamış, bu dönemden sonra Endülüs Müslümanlarının büyük çoğunluğu için görünüşte Hıristiyan gibi davranacakları, fakat Müslümanlıklarını gizlice devam ettirecekleri yeni ve zorlu bir dönem başlamıştır.¹⁶

Bir kişinin, şayet Morisko ise, kendisine sunulan domuz etini yememesi, çocuğuna Müslüman ismi vermesi, Ramazan ayında ikram edilen yemeği yememesi, evinin yatak odasında haç bulundurmaması ve benzeri davranışlar o kimseyi Katolik Hıristiyanlığın “safiyet”ini korumak ve farklı düşünen kimseleri cezalandırmak maksadıyla XIII. yy’da Fransa’da kurulan ve daha sonra da öteki Avrupa ülkelerine yayılan engizisyon mahkemesine sevkeden davranışlardan bazılarıydı.¹⁷

Hıristiyanların Müslümanlarca fethedilen toprakları geri alma “Reconquista” faaliyetleri sonrasında gelinen bu noktada, hayatın Müslümanlar için her geçen gün daha da zorlaşmasıyla Moriskolar kimi dönemlerde isyan ederek İspanyollara direnmiş, Osmanlı başta olmak üzere o günün İslam dünyasından yardım beklemişlerdir.

Osmanlı Devleti 1492’de Gırnata’nın düşmesiyle Endülüs’de Müslüman siyasi hayatının sona erdiği günlerde bu topraklarda yaşayan Endülüs Müslümanlarının sıkıntılarına bîgâne kalmamış, onlara yardım etmek devletin hassasiyetle üzerinde durduğu konulardan birisi olmuştur.¹⁸

¹⁵ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, (Siyasi Tarih), s, 289.

¹⁶ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz, Özdemir, *Endülüs Müslümanları* (Siyasi Tarih), s. 275-300.

¹⁷ Özdemir, a.g.e, s. 297.

¹⁸ Özdemir, a.g.e, s. 327.

Kanunî döneminde Moriskoların başka bir Müslüman yurduna taşınması için çok sayıda sefer düzenlenmiş, korsanlık faaliyetinde bulunan Moriskolarla işbirliği yapılarak pek çok Endülüslü kurtarılmıştır. 1529 senesinde İspanya kıyılarına gönderilen 36 gemilik bir filo ile düzenlenen yedi sefer sonucu 70.000 dolayında Morisko'nun Cezayir'e nakli sağlanmıştır.¹⁹ Ünlü Osmanlı denizcisi Barboros Hayreddin Paşa'nın 1533 tarihine kadar ki en önemli faaliyetlerinden birisi, Endülüslü Müslümanları kurtarmak maksadı ile İspanya kıyılarına birbiri ardına seferler düzenlemek olmuştur.

XVI. yy.'da İspanya yönetimi Morisko meselesinin kökten çözümüne yönelik tedbirler almış ve bunun uygulanması sadedinde 1609-1614 yılları arasında bu topraklarda yaşayan Müslümanların hemen tamamını oluşturan 500 bin Morisko mallarını mülklerini, daha da önemlisi on asra varan atayurlarını arkalarında bırakarak gruplar halinde Kuzey Afrika, Fransa, İtalya ve Osmanlı hâkimiyetindeki Anadolu ve Suriye'ye göç etmek zorunda kalmış,²⁰ böylece yüzyıllardır bütün dünya için güzel bir örnek olan farklı millet ve dinlerden insanın birlikte yaşama kültürü "Convivensia" bir kez daha akâmete uğramıştır.

E- Endülüs Tarihi Alanında Yapılmış Çalışmalar

Endülüs tarihi, Müslümanların Avrupa'daki en uzun süreli hâkimiyet dönemi olması ve ortaya konulan bilim, sanat, edebiyat ve mimari eserlerine rağmen, özellikle 1609-1614 yılları arasındaki arındırma faaliyetlerinin bir sonucu olarak, Müslümanların İspanya topraklarından sürülmesinin ardından uzunca bir süre unutulmaya terk edilmiştir. Hıristiyanlar, Endülüs adının unutulmasını yeni inşa edilen Hıristiyan kimliğinin yerleşmesi adına zaruri görürken, Müslümanlar da -artık bir Hıristiyan yurduna dönüştüğü, dolayısı ile de ebediyen kaybedildiği mülahazasıyla olsa gerek- Endülüs'ü anlama ve anlatma adına ciddi bir çaba göstermemiş, böylece uzun yıllar İslam dünyasında Endülüs tarihi konuşulmaz olmuştur. Her ne kadar bu alanda çalışma yapan az sayıdaki İspanyol müellifin varlığı biliniyor olsa da, onların temel amacı, Endülüs'ü kendi gerçekliği ile anlatmaktan ziyade, Müslüman imajını menfi bir görüntü içerisinde sunmaktır.²¹

İki asırdan fazla bir süre devam eden bu unutulmuşluk hali, ancak XIX. yüzyılın başlarından itibaren değişmeye başlamış ve geçen zaman içerisinde de Endülüs'e olan ilgi artarak devam etmiştir. Bugün Batı'da Endülüs tarihinin hemen her dönemini

¹⁹ Özdemir, a.g.e, s. 308.

²⁰ Özdemir, a.g.e, s. 322.

²¹ Özdemir, a.g.e, s. 12.

içine alan geniş bir literatür bulunmaktadır. Oryantalistlerin Endülüs'e ilgi duymasında, gerek bu coğrafyada inşa edilen medeniyetin Batı Medeniyetine olan katkılarının,²² gerekse Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki ilişkilerin mahiyetini anlama isteğinin önemli bir payının olduğu söylenebilir. Batı'da bir araştırma alanı olarak Endülüs'e XIX. yüzyıl başlarından itibaren gösterilen bu ilgi, İslam dünyasında ise ancak bir asır gecikmeyle XX. yüzyılın ortalarından itibaren gözle görülür hale gelmiştir.²³

Türk okuyucusunun Endülüs tarihiyle ilk buluşması, Fransız Louis Viardot'un "*Histoires des Arabes et Des Mores d'Espagne*" adlı eserinin Ziya Paşa tarafından Türkçe'ye tercümesiyle gerçekleşmiştir.²⁴ 'Endülüs Tarihi' adı ile meşhur olan bu kitap, yirminci yüzyılın son çeyreğine kadar Türkiye'de akla gelen yegâne eser olarak kalmış, 2004 yılında da Yeni Türk harfleriyle acemice yeniden neşredilmiştir.²⁵

Türkiye'de bu alanda yapılan diğer tecümler ise; S. M. İmamüddin'in, "A Political History of Muslim Spain" (Endülüs Siyasi Tarihi),²⁶ Washington Irving'in, "Elhamra Endülüs'ün Yaşayan Efsanesi"²⁷ ve "Influence of Islam on Medieval Europe" (İslam'ın Avrupa'ya Tesiri)²⁸ adlı adlı eserlerdir. Bütün bu çalışmaların tercüme olması, Türkiye'de akademik dünyada Endülüs alanında ciddi bir boşluğun varlığını göstermektedir. Bu boşluk ancak geçtiğimiz yüzyılın son on yılından itibaren doldurulmaya başlanmış, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim üyelerinden Mehmet Özdemir tarafından 1994 yılında Endülüs siyasi tarihine dair bir kitap, 1997 yılında da Endülüs medeniyet tarihi ve ilim-kültür hayatına dair iki ayrı eser yayınlanmıştır. Aradan geçen yaklaşık yirmi yıllık bir süreden sonra söz konusu üç kitap yeniden gözden geçirilmiş, bazı kısımlar genişletilerek ve bazı ilaveler yapılarak (veya bazı bölümler yeniden yazılarak) 2016 yılında biri Endülüs Siyasi Tarihini, diğeri de Endülüs Kültür ve Medeniyetini ele alan iki kitabın yayınlanması²⁹ büyük bir boşluğun doldurulması adına önemli bir adım olmuştur. "Çünkü bu eserlerin konuyu bilimsel olarak ele alan farklı bir yönünün olması gibi bir özelliği vardır.

²² Watt, a.g.e, s. 2; Watt&Pierre Cachia, a.g.e, s. 50.

²³ Özdemir, a.g.e, s. 13.

²⁴ Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, I-IV, Dersaadet, 1304/1305.

²⁵ Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, (Yay. haz. Yasemin Ödük, Kâzım Masumi, Fatma Şahin), Selis Kitaplar, İstanbul 2004, s. 51, 52. (Bu çalışmada yapılan hatalar ile ilgili olarak bkz, Nizamettin Parlak, "Ziya Paşa'nın Endülüs Tarihi ve Günümüz Türkçesi İle Neşrinde Yapılmış Okuma Yanlışlıkları", *İslamiyat*, c. 8, Ankara 2005, s. 111-122.)

²⁶ S. Muhammed İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, Çev. Yusuf Yazar, Rehber Yay, Ankara 1990.

²⁷ Washington Irving'in, *Elhamra Endülüs'ün Yaşayan Efsanesi*, Terc. Veysel Uysal, İstanbul 1992.

²⁸ W. Montgomery Watt, "İslam'ın Avrupa'ya Tesiri", trc. Hulusi Yavuz, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1985; W. Montgomery Watt, "İslam Avrupa'da", trc. Hulusi Yavuz, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay, İstanbul 1989.

²⁹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, (Siyasi Tarih), TDV Yay, Ankara 2016, 382 sayfa; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*, TDV Yay, Ankara 2016, 476 sayfa.

Türkiye’de Endülüs konusunda son yıllarda yapılmış çalışmalara yukarıda verilen bilgilere ilave olarak olarak; Ersin Gürdoğan’ın, “Hicaz’dan Endülüs’e”,³⁰ Türkiye Diyanet Vakfı tarafından bu alanda yazılmış makalelerin bir araya getirilmesi sonucu oluşturulmuş “Endülüs’ten İspanya’ya”³¹ İsmail Hakkı Atçeken’in, “Endülüs’ün Fethi ve Musa b. Nusayr”,³² Lütfi Şeyban’ın, “Reconquista (Endülüs’te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri)”,³³ “Mudejares ve Seferades: Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı’ya Göçleri”³⁴ ve “Endülüs”,³⁵ Nizamettin Parlak’ın, “Endülüs’ün Çöküşü: Benî Ahmer’de Darbeler ve İsyanlar”,³⁶ İngilizce’den dilimize kazandırılan W. Montgomery Watt’ın, “A History of Islamic Spain” (Müslüman İspanya’nın Tarihi),³⁷ Mehmet Özdemir’in “Endülüs”³⁸ adlı eseri ile İsmail Yiğit’in, “Endülüs (Gırnata Sultanlığı) ve Kuzey Afrika İslam Devletleri”³⁹ adlı eserler de zikredilebilir.**

Bu kitaplar dışında bu alanda yazılmış çok sayıda makale ve lisansüstü çalışma bulunmaktadır.⁴⁰ Mehmet Özdemir, 2000 yılına kadar yapılmış akademik çalışmaları derleyen bir makale kaleme almış,⁴¹ İSTEM Dergisinde de Endülüs alanına dair 2009 yılına kadar yapılmış bütün eserlerin listelendiği bir çalışma yayınlanmıştır.⁴²

³⁰ Ersin Gürdoğan, *Hicaz’dan Endülüs’e*, İz Yay, İstanbul 1993.

³¹ Endülüs’ten İspanya’ya, TDV Yay, Ankara 1996.

³² İsmail Hakkı Atçeken, *Endülüs’ün Fethi ve Musa b. Nusayr*, Araştırma Yay, Ankara 2002.

³³ Lütfi Şeyban, *Reconquista (Endülüs’te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri)*, İstanbul 20003.

³⁴ Lütfi Şeyban, *Mudejares ve Seferades: Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı’ya Göçleri*, İstanbul 2007.

³⁵ Lütfi Şeyban, *Endülüs*, Albaraka Türk Yay, İstanbul 2014.

³⁶ Nizamettin Parlak, *Endülüs’ün Çöküşü: Benî Ahmer’de Darbeler ve İsyanlar*, Hikmetevi, İstanbul 2014.

³⁷ W. Montgomery Watt, “Endülüs Tarihi”, terc. Cumhur Ersin Adıgüzel, Qiyas Şükürov, Küre Yayınları, İstanbul 2015.

³⁸ Mehmet Özdemir, *Endülüs*, İsam yay, İstanbul 2016.

³⁹ İsmail Yiğit, *Endülüs (Gırnata Sultanlığı) Ve Kuzey Afrika İslam Devletleri*, Kayıhan Yay, İstanbul 2017.

** Yukarıda adları verilen eserler dışında, Endülüs konusunda yayınlanmış olan eserlerden tespit edebildiklerimiz de şunlardır:

Ahmet Raif, *Endülüs Bir Yok Edilişin Öyküsü*, Terc. Andülhakim Sulhsever, Alem Yay, 1993; Nuri Yücel Mutlu, *Endülüs Gerçeği ve Türkiye’nin Geleceği*, Babiâli Kültür Yay, 2001; Muhyiddin İbn Arabi, *Endülüs Sûfileri*, İngilizce’ye çev. Ralp Aguste, Türkçe’ye terc. Refik Algan, Dharma Yay, İstanbul 2002; Saliha Nilüfer, *Bir Endülüs Hikayesi*, Pan Yay, 2006; Nureddin Al-i Ali, *Endülüs Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010; Mehmet Sılay, *Endülüs Çağırıyor*, Düşün Yay, 2011; Metin Önal Mengüşoğlu, *Endülüs (España Musulmana)*, Okur Kitaplığı 2011; İhsan Süreyya Sırma, *Ah Endülüs*, Beyan Yay, 2012; Halil Yıldırım, Mehmet Sılay, *Kurtuba Uzaklardaki Cennet, Kurtubadan Endülüse*, Kurtuba Yay, Ankara 2012; Ben Kevan, *Endülüs Güneşi Ziryab*, Kurgu Kültür Merkezi, İstanbul 2013; Muriel Romano, *Endülüs Sultanı*, Terc. Gözde Pamuk, İstanbul 2013; Sefa Dereköy, *Morişkolarnın Şifresi*, Halk Kitabevi Yay, İstanbul 2014; Zeki Tez, *İslam’ın Batı Cephesi Mağrib Endülüs ve Mısır*, Hayy Kitap 2014; İlker Özünlü, *Endülüs*, H2O Yay, İstanbul 2015; Ayşe Kılıç, *Endülüs Müslümanlarının Sürgünü*, Doğu Kütüphanesi, 2015; Fuat Boyacıoğlu, *Roland Destanında Endülüs*, Hikmetevi Yay, İstanbul 2015; Roger Garaudy, *Endülüs’te İslam Düşüncesinin Başkenti Kurtuba*, Terc. Cemal Aydın, Türk Edebiyat Vakfı Yay, İstanbul 2016; Ahmet Dağ, *Kitab-ı Endülüs*, Profil Kitap 2016; Abdurrahman Ali Hacci, *Endülüs Tarihi İslami Fetihlerden Gırnata’nın Düşüşüne Kadar (711-1492)*, Terc. Kadir Kinar, İlk Harf Yay, İst, 2017; Adil Akkoyunlu, *Tank b. Ziyad ve Endülüs*, Çıra Yay, 2017; Vural Türkmenoğlu, *100 Soruda Endülüs*, Titanic Yay, 2017; Mesut Doğan, *Endülüs Düşlerin Son Sığınağı*, İz Yay, 2017; Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Endülüs Şahini*, Timaş Yay, 4. Baskı, Trs.

⁴⁰ 9 Kasım 2017 tarihi itibarıyla YÖK’ün resmi internet sayfasından yaptığımız araştırmaya göre, bugüne kadar ülkemizde onbeşi Doktora çalışması olmak üzere, toplam 36 adet lisansüstü çalışma yapıldığı görülmektedir.

⁴¹ Mehmet Özdemir, “Academic Researces in Turkey on al-Andalus (MA and PhD Dissertations), A.Ü.İ.F.D. XLI, 2000, s. 91-98.

İstem Dergisi, sy, 14, 2009, s. 495-526.

Fatma Merve Çetinel'in de bu alanda yazılmış kitap, makale ve lisansüstü çalışmalar hakkında bilgi veren bir sempozyum tebliği bulunmaktadır.⁴³

F- Sonuç

712-1492 yılları arasında Müslümanların Endülüs'te ortaya koydukları Endülüs İslam medeniyeti, başta en uzun süreli İslam hâkimiyeti dönemi olmak üzere birçok bakımdan Müslümanlar açısından büyük önem arz etmektedir. Böyle olmasına rağmen ülkemizde Endülüs alanında yapılmış ilk akademik çalışma 1989 yılında yapılmıştır.^{***} Türkiye'de bu alandaki çalışmaların hayli geciktiği ortadadır. Öte yandan, özellikle son çeyrek asır içerisinde Lisansüstü çalışmalar da dâhil olmak üzere alana dair önemli eserlerin ortaya konulduğu da bir gerçektir. Böyle de olsa, bu alanda yayınlanan eser sayısının hala yeterli seviyeye ulaştığını söyleyebilmek de mümkün görünmemektedir. Bu çalışmada da şimdiye kadar kaleme alınmış eserler hakkında güncel verilere sunularak alana katkı sağlanması hedeflenmiştir. Çünkü Avrupalılar açısından dahi başarılı bulunan ve kendi zamanının zirvesi olarak görülen Endülüs alanında yapılacak bilimsel çalışmalar, günümüz bilim anlayışı için de tetikleyici bir güç olacaktır.

KAYNAKÇA:

Akkoyunlu, Adil, *Tarık b. Ziyad ve Endülüs*, Çıra Yay, 2017.

Ali Hacci, Abdurrahman, *Endülüs Tarihi İslami Fetihden Gırnata'nın Düşüşüne Kadar (711-1492)*, Terc, Kadir Kinar, İlk Harf Yay, İstanbul, 2017.

Atçeken, İsmail Hakkı, *Endülüs'ün Fethi ve Musa b. Nusayr*, Araştırma Yay, Ankara 2002.

Aydın, Mehmet, *Müslümanların Hıristiyanlığa Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konya 1989, s. 27-30.

Boyacıoğlu, Fuat, *Roland Destanında Endülüs*, Hikmetevi Yay, İstanbul 2015.

Boyunağa, Ahmet Yılmaz, *Endülüs Şahini*, Timaş Yay, 4. Baskı, Trs.

Çetinel, Fatma Merve, "Türkiye'de Endülüs'le İlgili Yapılan Çalışmalar", Uluslararası Endülüs Medeniyeti Sempozyumu, İstanbul, 2011.

Dağ, Ahmet, *Kitab-ı Endülüs*, Profil Kitap, 2016.

Dereköy, Sefa, *Morişkoların Şifresi*, Halk Kitabevi Yay, İstanbul 2014.

Doğan, Mesut, *Endülüs Düşlerinin Son Sığınağı*, İz Yay, 2017.

Endülüs'ten İspanya'ya, TDV Yay, Ankara 1996.

Erbaş, Ali, "Müslüman Hıristiyan Münasebetleri Sürecinde Hıristiyanların İslam'a ve Müslümanlara Bakışı", İLAM Araştırma Dergisi c. III, sy. 1 Ocak-Haziran 1998.

⁴³ Fatma Merve Çetinel, "Türkiye'de Endülüs'le İlgili Yapılan Çalışmalar" Uluslar arası Endülüs Medeniyeti Sempozyumu, 19 Kasım 2011, İstanbul.

^{***} Bu alanda yapılmış ilk akademik çalışma, Mehmet Özdemir tarafından Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 1989 yılında tamamlanmış olan "Endülüs'te Muvelledün Hareketleri" adlı Doktora tezidir.

- Fayda, Mustafa, "Hz. Muhammed'in Necranlı Hıristiyanlarla Görüşmesi ve Mübahale", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, II, Ankara 1975.
- Gürdoğan, Ersin, *Hicaz'dan Endülüs'e*, İz Yay, İstanbul 1993.
- Irwing'in, Washington, *Elhamra Endülüs'ün Yaşayan Efsanesi*, Terc. Veysel Uysal, İstanbul 1992.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, c, II, Kahire 1955.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh, Muhammed, *et-Tabakâtu'l Kübrâ*, II, Beyrut 1985.
- İmamüddin, S. Muhammed, *Endülüs Siyasi Tarihi*, Çev. Yusuf Yazar, Rehber Yay, Ankara 1990.
- İstem Dergisi, sy, 14, 2009, s. 495-526.
- Kalkaşandî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'sâ fî Sınâati'l-İnşâ*, VI, Kahire, 1913-1918.
- Kevan, Ben, *Endülüs Güneşi Ziryab*, Kurgu Kültür Merkezi, İstanbul 2013.
- Kılıç, Ayşe, *Endülüs Müslümanlarının Sürgünü*, Doğu Kütüphanesi, 2015.
- Mengüşoğlu, Metin Önal, *Endülüs (España Musulmana)*, Okur Kitaplığı 2011.
- Montgomery Watt&Pierre Cachia, *A History of Islamic Spain*, Edinburg University Press, UK, 1965.
- Muhyiddin İbn Arabi, *Endülüs Sûfileri*, İngilizceye çev, Ralp Aguste, Türkçe'ye terc, Refik Algan, Dharma Yay, İstanbul 2002.
- Mutlu, Nuri Yücel, *Endülüs Gerçeği ve Türkiye'nin Geleceği*, Babıâli Kültür Yay, 2001
- Nilüfer, Saliha, *Bir Endülüs Hikayesi*, Pan Yay, 2006; Nureddin Al-i Ali, *Endülüs Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.
- Özdemir, Mehmet, "Academic Researces in Turkey on al-Andalus, (MA and PhD Dissertations), A.Ü.İ.F.D. XLI, 2000.
- Özdemir, Mehmet, "Endülüs'te Muvelledün Hareketleri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989.
- Özdemir, Mehmet, "Endülüs" (Siyasî Tarih, Teşkilat), TDV. İslam Ansiklopedisi, cilt: 11, İstanbul 1995.
- Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2016.
- Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*, TDV Yay, Ankara 2016.
- Özdemir, Mehmet, *Endülüs*, İsam yay, İstanbul 2016.
- Özünlü, İlker, *Endülüs*, H2O Yay, İstanbul 2015.
- Parlak, Nizamettin, "Ziya Paşa'nın Endülüs Tarihi ve Günümüz Türkçesi ile Neşrinde Yapılmış Okuma Yanlışlıkları", İslamiyât, c, 8, Ankara 2005.
- Parlak, Nizamettin, *Endülüs'ün Çöküşü: Benî Ahmer'de Darbeler ve İsyanlar*, Hikmetevi, İstanbul 2014.
- Raif, Ahmet, *Endülüs Bir Yok Edilişin Öyküsü*, Terc, Abdülhakim Sulhsever, Alem Yay, 1993.
- Roger Garaudy, *Endülüs'te İslam Düşüncesinin Başkenti Kurtuba*, Terc, Cemal Aydın, Türk Edebiyat Vakfı Yay, İstanbul 2016.
- Romano, Muriel, *Endülüs Sultanı*, Terc. Gözde Pamuk, İstanbul 2013.

- Sılay, Mehmet, *Endülüs Çağırıyor*, Düşün Yay, 2011.
- Sırma, İhsan Süreyya, *Ah Endülüs*, Beyan Yay, 2012.
- Şeyban, Lütfi, *Endülüs*, Albaraka Türk Yay, İstanbul 2014.
- Şeyban, Lütfi, *Mudejares ve Seferades: Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı'ya Göçleri*, İstanbul 2007.
- Şeyban, Lütfi, *Reconquista (Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri)*, İstanbul 20003.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l Ümem ve'l Mülûk*, II, tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut, ts.
- Tez, Zeki, *İslam'ın Batı Cephesi Mağrib Endülüs ve Mısır*, Hayy Kitap 2014.
- Türkmenoğlu, Vural, *100 Soruda Endülüs*, Titanic Yay, 2017.
- Watt, W. Montgomery & Cachia, Pierre, "Endülüs Tarihi", terc. Cumhur Ersin Adıgüzel, Qiyas Şükürov, Küre Yayınları, İstanbul 2015.
- Watt, W. Montgomery & Cachia, Pierre, *A History of Islamic Spain*, Edinburg University Press, UK, 1965.
- Watt, W. Montgomery, "İslam Avrupa'da", trc. Hulusi Yavuz, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay, İstanbul 1989.
- Watt, W. Montgomery, "İslam'ın Avrupa'ya Tesiri", trc. Hulusi Yavuz, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1985.
- Watt, W. Montgomery, *Influence of Islam on Medieval Europe*, Edinburg UK 1972.
- Yıldırım, Halil & Sılay, Mehmet, *Kurtuba Uzaklardaki Cennet, Kurtubadan Endülüse*, Kurtuba Yay, Ankara 2012.
- Yiğit, İsmail, *Endülüs (Gırnata Sultanlığı) Ve Kuzey Afrika İslam Devletleri*, Kayıhan Yay, İstanbul 2017.
- Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, (Yay. haz. Yasemin Ödük, Kâzım Masumi, Fatma Şahin), Selis Kitaplar, İstanbul 2004.
- Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, I-IV, Dersaadet, 1304/1305.